

EVROPSKA KULTURNA ZGODOVINA

Ni moj namen, da bi skiciral razvoj evropske kulture v toku zadnjih stoletij. Za kaj takega bi bil primernejši zgodovinar. Moja stroka je zgodovinska samo postransko. Sem namreč filozof, natančneje zgodovinar filozofije. Tudi tedaj, ko se nek filozof ukvarja z zgodovino idej, ostaja zvest svojemu izvornemu poslanstvu.

Naslov »Evropska kulturna zgodovina« bi lahko pomenil, da je to, o čemer naj bi govorili, imelo svoje mesto znotraj evropskega prostora. Če k temu dodamo še dejstvo, da je Evropa časovno opredeljiva kulturna tvorba, bo takšna kulturna zgodovina obravnavala obdobje, v katerem je ta tvorba nastajala in se razvijala. Na vsak način ima izraz »evropska kulturna zgodovina« enak smisel kakor npr. »kitajska kulturna zgodovina«.

Moje vprašanje se prejkone glasi: »Kaj je v evropski kulturni zgodovini evropskega?« Po eni strani naj bi nakazovalo: čas je, da se napiše kulturno zgodovino Evrope, ki bi vzela pod lupo specifične značilnosti *evropskega* in bi jih skušala prepoznati v toku evropske zgodovine. Poskusila naj bi torej pokazati njihov določujoči vpliv.

Bolj kakor o vsebini, ki bi poročala o dogodkih, bi vam v tem predavanju želel dati nekaj orodij, ki bi vam omogočila, da sami izdelate takšno kulturno zgo-

dovino. Vsi bi jo morali imeti, ne nujno zapisano na papir, lahko pa jo kot skico nosimo vsaj »v glavi«. Sicer pa takšno vabilo tako ali tako prihaja prepozno: v sebi vedno že negujemo predstavo o tem, kar nas določa. Gre bolj za to, da si to podobo priključimo v zavest.

O teh orodjih sem že spregovoril v knjigi, ki je slovenskemu bralcu dostopna.¹ Tu bi želel skicirati le glavne poteze podobe, ki sem si jo ustvaril o evropski kulturi. Podal jo bom v obliki tez in kolikor mogoče provokativno.

1) S samostalnikom »Evropa« in pridevnikom »evropski« moramo biti varčni. V svoji tezi odrekam podporo temu, kar bi lahko označil kot nasilen krst. Kot Evropa sme veljati le to, kar je samo sebe tako poimenovalo in kar so tudi od zunaj tako videli. »Od zunaj« pomeni iz tistih dežel, ki so prihajale v stik z evropskimi ljudmi in/ali dobrinami. Posebej to velja za sosedske kulture, ki so imele opraviti z Evropo od njenega začetka. Najpomembnejši sta bili Bizanc in Islam.

72

Za evropsko se ni označevala nobena izmed obeh poglavitnih kultur antike, niti stara Grčija niti rimsko cesarstvo. Med ostalimi sodobnimi kulturami se je Bizanc imel za krščanskega in rimskega. Na grštvo se je komajda skliceval, saj je beseda »helenističen« pomenila »poganski«, bila je torej zmerljivka. Bizanc se ni nikoli imel za Evropo. Zanj je bila Evropa drugi, do katerega je gojil mešane občutke, ki niso bili povsem pozitivni: najpogosteje prezir, strah, sovraštvo. Ta drugi je bil zahodni del krščanskega sveta. Islam pa je besedo »Evropa« komajda uporabil. Razlikuje pa *R^om*, tj. bizantinsko cesarstvo, *Saqæ-liba*, tj. slovanska plemena, in *Ifranfi*. Zadnja beseda izvira iz plemenskega imena »frank«, na splošno pa označuje evropski krščanski svet.

2) Beseda Evropa, po poreklu semitska, je v začetku pomenila smer, namreč smer zahajajočega sonca. Pomorščaki iz Fenicije, ki so jadrili proti Zahodu, so verjetno uporabljali nekakšno besedo kakor */*frb*, ki je iz istega korena kakor arabska *Mafrîb*.

Z grškim zemljepisom sta področje in beseda dobila močnejše obrise. Evropa je označevala neko obalo Sredozemskega morja. O tem nas pouči odlomek iz Herodota, v katerem se tudi prvič pojavi pridevnik »evropski«. Zgodovinar

¹ Rémi Brague, *Evropa, rimska pot*, prevedla Rosana Čop, Mohorjeva družba, Ljubljana 2003.

poroča o ljudstvu, ki je v toku svoje zgodovine prečkalo morsko ožino, da bi se preselilo v Anatolijo. Dodaja, da je tedaj spremenilo tudi svoje ime. Odslej so se imenovali Frigijci, *pred tem* pa so nosili ime Brigijci. »Pred tem« pomeni: »Ko so bili še evropski.«² Takšna uporaba pridevnika nam zveni čudno. Sami ostanemo Evropejci tudi v Združenih državah ali na Daljnem vzhodu ali kjer koli sicer na zemlji. Pri Herodotu pa je imel pridevnik zgolj opisno funkcijo.

Tako smo prišli že do tretjega pomena besede, ki velja tudi še za nas. Evropa ni samo smer niti ni samo prostor, v katerem smo. Evropa je nekaj, čemur pripadamo: je kulturna tvorba.

Meje, ki jo ločujejo od njenih sosed, so kulturne. Sredozemsko morje je bilo za antiko prej most kakor zid. Vzhoda in Zahoda nikoli niso ločevale fizične meje.

3) Kot kulturna tvorba je bila Evropa nekaj novega. Obstaja šele dvanajst stoletij. Nam se to zdi kakor dolga pot. Če pa omenjeno številko primerjamo z dvema ali tremi tisočletji egiptovske kulture, Indije ali Kitajske, se izkaže za res nebogljenost. Šele od devetega stoletja govorimo o Evropi kot o enotnem kulturnem prostoru, ki se razlikuje od krščanskega sveta na splošno. Še natančneje: od ponovne ustanovitve nekakšnega rimskega cesarstva na daljnem zahodnem delu Azije.

»Stare Evrope« ni. Domnevno novejšje kulture so dedinje ali podtaknjenci (ang. *clones*) Evrope. Samo v primerjavi s kulturami, ki jih je Evropa sama porajala, je Evropa stara. Predevropske kulture so bile številčne; zunajevropske kulture morda obstajajo še sedaj, nobene pa ni, ki ne bi prišla v stik z evropsko; poevropskih kultur pa trenutno še ni. Ali bodo morda v prihodnosti, ne vem in ne morem vedeti. Kakorkoli že so današnje dedne kulture Evrope prej nad-evropske kakor neevropske. Če Evropo na določenih točkah presegajo, je to s sredstvi, ki so evropskega porekla, posledice njihove uporabe pa so velike. Njihova zmaga je zmaga bistva Evrope nad tem, kako se Evropa kaže v svoji konkretnosti.

Še več: tudi nasprotniki lahko Evropo komaj kritizirajo, ne da bi posegli po orožju, ki ga je skovala proti sami sebi. Evropska misel je prebudila in izostrila tudi njihovo kritično gledanje. Osorno rečeno: kritika Evrope je ideološka

² Herodot, *Zgodbe*, prevedel Anton Sovrè, Slovenska matica, Ljubljana 2003², str. 519.

instrumentalizacija evropske samokritike. To metodo so verjetno prvi plodno uporabili slovanofili v Rusiji, ki so romantično hrepenenje po *ancien régime* naivno razlagali v realno zgodovinskem smislu, sanje o »zdravem svetu« pa so imeli za opis neokrnjenih nravi ruskega kmečkega stanu. Kar so mogli vzeti iz razsvetljenstva, so uporabili, da z razsvetljenstvom ne bi imeli stroškov. Nekaj podobnega počne današnji islam.³

4) Evropa je razsrediščena [nem. *Exzentrisch*]. Besedo moramo razumeti dobesedno: Evropa leži daleč od starih svetovnozgodovinskih središč, kakršna so bila Mezopotamija, dolina Nila, Grčija in Bizanc, ki je bil od leta 321 povsem uradno drugi Rim. Kako pa je bilo s prvim Rimom, tistim v Laciju? Rojstvo Evrope je povezano s premikom težišča proti dolini Rena (Aachen), z nekakšno »odcepitvijo od Rima«. Evropa leži v nekakšnem odročnem kotu sredozemskega prostora. Vtis o središčnem mestu, ki ga ima Evropa, je sicer postal nekaj običajnega, a je povsem zavajajoč. Mesto, ki ga zavzema danes Evropa na zemljevidu (vsaj na evropskih svetovnih zemljevidih!), ni vzrok, ampak posledica evropske zgodovine. Evropa je bila daleč na obrobju.

74

Evropa je tudi duhovno razsrediščena. Utemeljena je bila kot projekt. Določene kulture nastajajo tako, da rastejo; temelj drugih je bila npr. utemeljitev glavnega mesta, kakor sta to bila Rim ali Konstantinopol, ali nastanek nove religije, kakršna je islam. Evropska kultura pa je bila od začetka nekakšno gibanje v nasprotno smer, ponovna utemeljitev, poskus novega rojstva. Od samega začetka je Evropa škilila k drugim kulturah, zlasti pa k svojem najbolj neposrednem sosedu, k Bizancu. Sam Karel Veliki se je imel za posnemovalca Bizanca.

To – vsaj delno – pojasnjuje zanimanje Evrope za druge kulture. V teh lahko najdemo le posameznike, ki pričajo o takšni drži, posameznike, ki so prej izjeme kakor pravilo. Pomislimo na Herodota ali al-Birunija. Zanimanje širših plasti vladajoče skupine za drugo je bilo v svetovni zgodovini *unikum*. Seveda bi bilo naivno radovedneže ločevati od materialnih vidikov, ki so povezani z osvajanjem sveta. Čisto preprosta laž pa bi bila, če bi jih razumeli zgolj ideološko kot kolonizatorje.⁴ Ta radovednost je starejša od odkrivanj konec 15.

³ Prim. J. Tabatabai, »Une perspective non-européenne sur l'identité culturelle et politique de l'Europe. Le cas de la Perse«, v: F. Cerutti in E. Rudolph (ur.), *A Soul for Europe*, zv. 3: A Collection of Essays on the Political and Cultural Identity of the Europeans, Peeters Publishers, Leuven 2006.

⁴ Prim. uničujočo oceno, ki jo je o knjigi E. Saïda napisal Ernard Lewis, »The Question of Orientalism«, *New York Review of Books*, 24. junija 1982.

stoletja. Najdemo jo tudi tam, kjer še ni kolonialnih kraljestev. Pomislimo, da je bil največji islamolog vseh časov gotovo Madžar Ignaz Goldziher.

Pojem »evrocentrizem« je »leseno železo«. Vsako ljudstvo se ima preprosto za »ljudi«, za model, in vsaka visoka kultura gleda nase kot na središče. Kitajska je vzorčni primer takšnega gledanja nase. Evropa pa je izjema.

5) Po svojem bistvu je Evropa – ne samo novi vek – nelegitimna. Evropa je celina povzpeticov. Takšen občutek usmerja ves tok evropske kulturne zgodovine. Od Karla Velikega. V svoji knjigi še nisem razumel, kako zelo pomemben je bil. Ne kot zgodovinski značaj, ampak kot mitična figura. Bil je neverjetno predrzen, da je tekmoval z Bizancem, da ga je oponašal. To priznanje nelegitimnosti pride sem in tja na površje, npr. pri Lutru v njegovi polemiki s Karlom V.⁵

Evropa si je upala posvojitev v nasprotno smer, s pomočjo katere so si domnevni potomci prisvojili častitljive prednike. Predvsem velja to za Grčijo. Vse, kar je bilo zapisanega o preseljevanju narodov, v glavnem velja. V današnji Grčiji straši predstava, ki to dejstvo posvojitve izpostavlja, in sicer v radikalnih pravoslavnih krogih, pri ljudeh z močno protiekumensko držo itd. Zgodovina Zahoda naj bi bila izkrivljena: pravi dedič Rima naj bi bil pravoslavni svet, zahteva »rimske Cerkve« po rimskosti naj bi bila neutemeljena, Evropa – vse do današnje Evropske komisije – je rezultat nezdrave zveze med papeštvom in domnevnim, uzurpiranim zahodnim cesarstvom itd.⁶ Do določene mere – tj. če odmislimo običajno utvaro o zaroti – lahko človek tem ljudem samo pritrdi: pravi dedič starega sveta je v resnici Bizanc. Kar zadeva mene, bi temu dodal dva odtenka:

a) obstaja tudi še drugi, neposredni dedič, namreč islamski svet, vključno s Turki;

b) kontinuiteta med Bizancem in pravoslavnim svetom ni tako gotova, kakor to običajno mislimo.

⁵ Martin Luther, *An den christlichen Adel deutscher Nation*, v (isti): *An den christlichen Adel deutscher Nation und andere Schriften*. Reclam, Stuttgart, 1966, § 26.

⁶ Npr. teolog Ioannis Romanides in zgodovinar Giorgios Metallinos (za podatek se zahvaljujem C. Marsellosu).

Vsekakor pa obstaja ugovor: kulturna revščina Evrope je bila obenem njena priložnost. Evropa je tudi celina stremuhov, učencev, ki potrebujejo in obiskujejo dodatne inštrukcije. Evropejci kompenzirajo svojo izvirno kulturno revščino s pridnostjo. To je mogoče pokazati na primeru zgodovine filozofije. Bizanc je bil prebogat, da bi se mogel zanimati za arabsko recepcijo grškega miselnega bogastva. Sami so že od nekdaj imeli v originalu besedila, ki so si jih Arabci le počasi in mukoma prisvajali. Čemu bi se mučili še z branjem arabskih komentatorjev? Bizantinska filozofija je nihala med Platonom in Aristotelom. Sholastiki pa so si že ustvarili obzorje pričakovanj, ko so Evropo dosegla klasična dela.

76

6) Zgodovina Evrope je zgodovina renesans. Tu moram pojem »renesansa« natančneje določiti. Razlikujem med tremi tipi vračanja k preteklosti, pri čemer se moram zateči k dvema tujkama. Razlikujem med *revival* (ponovna oživitve, op. p.) in renesanso. Po izvoru je *revival* pojem iz zgodovine religij. Zlasti v protestantskem prostoru označuje prenovitveno gibanje, ki se poskuša vrniti k neokrnjenemu viru religioznega izročila. V katoliškem prostoru bi mogli z njim primerno označiti frančiškansko gibanje. V povezavi z islamom lahko navedemo vahabizem. Vsekakor naj bi pojem *revival* pomenil: ostati znotraj lastnega kulturnega toka, črpati od tam, kjer je tok ostal še neskaljen in ga od časa do časa očistiti tujih vplivov.

Renesanse pa gredo prav v nasprotno smer: posegajo po tem, kar je zunanje.

Pomislimo na vlogo klasičnega pouka v evropskem šolskem sistemu. Imeti moramo pred očmi, kakšna redkost je to bila. »Normalna« kultura privzgoji svojim potomcem klasično obliko svojega lastnega jezika. Slog so vadili na primeru mojstrov. To so delali že v Egiptu, Kitajska pa je bila vzorčni primer takšnega sistema.

V Evropi pa je bil vrh takšnega šolskega sistema v učenju jezikov, ki niso bili materni jezik nikogar. Spretnost učencev so ocenjevali po branju in pisanju umetnega jezika.

To osvetljuje tudi že znan pojav vodeče vloge, ki jo imajo na Zahodu naravoslovne znanosti. Vprašanje, zakaj so matematična fizika in v njenem vrtincu druge znanosti o živi naravi nastale v evropskem prostoru in ne na primer v helenizmu, na Kitajskem v času spopadov med državami ali med razcvetom

arabskega sveta – v Bagdadu ali Kordobi –, je bilo že večkrat predmet raziskav. Tu ne morem ponuditi kakšne nove razlage. Z mojega vidika lahko to dejstvo razložimo kot poseben primer evropskega načina učenja.

7) Evropski model pozgodovinjena pripada področju kulture, ne narave. Podobe, ki jih uporabljamo, da z njimi opišemo nastajanje kulture, so običajno sposojene iz narave. Govorimo o rojstvu, rasti, razvoju itd. V primeru Evrope imajo te podobe le omejeno moč. Nekje sem že predlagal, da moramo razlikovati med dvema modeloma prisvajanja: vključevanje [nem. *Inklusion*] in prebavljanje. Kot vključevanje razumem vstavitve živalce ali česa drugega v maso iz prozorne snovi.

V naravnem prebavnem procesu se zaužita snov v organizmu, ki si jo prisvoji, razstavi. Posledično izgubi svojo drugačnost. V umetnem postopku vključitve pa ostane ta drugačnost ohranjena. Duhovna dediščina antike kakor tudi svetopisemska dediščina sta kot takšni, tj. kot drugačni, vključeni v prozorni medij evropske kulture.

8) V zadnji točki prehajam k razlagi svojega naslova: »Evropska kulturna zgodovina«. Nisem si ga izbral sam, vzel pa sem ga resno. V tem naslovu ima vsaka beseda svojo težo. Pridevnik, ki ga tu velja natančneje določiti, opredeljuje nek pojav, tj. kulturno zgodovino. Za ta pojav predpostavljamo, da vemo, kaj pomeni. Vsakdo ve, kaj je kulturna zgodovina. Obstajajo različne kulture, od katerih je vsaka imela svojo zgodovinsko pot, ki jo je od časa do časa premislila.

Evropska zgodovina ima posebne značilnosti. Nasploh se je v vsaki kulturi kaj zgodilo. Če uporabimo izraz Lévi-Straussa: ni povsem »mrzlih družb«. Vsaka kultura ima bolj ali manj jasno zavest o svoji zgodovinskosti. Takšni zavesti lahko sledimo vse od časov starega Egipta.⁷ Zgodovina pa predpostavlja določeno časovno zavest. Pripoveduje o nečem, kar se je zgodilo. Preteklost je treba zaznati kot takšno, kot nekaj, kar je ločeno od sedanjosti.

Evropska kultura pa je razvila budno zavest o tistih prelomih, ki jo ločujejo od drugih, prejšnjih kultur. V njej se ne dovrši le prelom znotraj lastne kulture kot

⁷ Prim. J. Assmann, »Der Einbruch der Geschichte«, v: J. Assmann, *Stein und Zeit. Mensch und Gesellschaft im alten Ägypten*, Wilhelm Fink, München 1991, str. 288–302.

napetost med sedanjostjo in preteklostjo, ki ga običajno dojemamo kot nekaj pozitivnega in je zato žarišče istovetnosti. Prelom opredeljuje to kulturo v njeni celoti. Evropa se ima za drugo od stare Grčije, od rimskega cesarstva, iz sicer od obeh njegovih oblik, starega Rima in Bizanca.

Samo v Evropi so kulturo razumeli kot zgodovino in, obratno, zgodovino kot kulturo. Naj za konec tvegam misel, ki namerno izziva in je *politically incorrect*: samo Evropa ima kulturno zgodovino, in sicer tako v smislu kulturne zgodovine kakor v nasprotnem smislu kulturne zgodovine. Pojem »evropska kulturna zgodovina« je pleonazem.

Prevedel Robert Petkovšek